

Foundations and Effects of Implementing the Principle of Hearing a Lawsuit

Hossein Davoodi Beyragh* (Corresponding Author)

Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

Email: h.davoodi@ut.ac.ir

Mehdi Hadi

MA in Private Law, Faculty of Law and Political Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

Email: mehdi.haadi1366@gmail.com

Use your device to scan
and read the article online

Citation Davoodi Beyragh, H., Hadi, M. (2026). Foundations and Effects of Implementing the Principle of Hearing a Lawsuit. [Islamic Law \(A Quarterly Journal of Law\)](#) .23 (89): 149-182..

 [10.22034/ilaw.2024.715460](https://doi.org/10.22034/ilaw.2024.715460)

Received: 17 December 2023 , Accepted: 13 August 2024

Abstract

In this research, by using the descriptive-analytical method, using legal books and looking at the judicial procedure, an attempt has been made to examine the principles of the principle of hearing a lawsuit and the effects of applying this principle on the concepts and persons involved in the lawsuit. Examining these cases will be of great help in understanding the principle of hearing the case and how to use it. The Imami jurists have categorically spoken about the necessity of hearing the lawsuits and have tried to make the lawsuits heard as much as possible. In addition to the jurisprudential basis, observance of public order, society's demand, the need to preserve the government's sovereignty, reason and the origin of the demand for the fundamental right to litigate, the legal and social bases are the basis of hearing the lawsuit. The principle of hearing a lawsuit as a procedural principle has a direct and undeniable impact on the law, judicial procedure, doctrinal opinions, the government, society, the judge and the surroundings of the lawsuit.

Keywords

Effects of lawsuit, Restoration of proceedings, Order not to hear the lawsuit, Formal exception, The principle hearing of the lawsuit.

Extended Abstract

1. Introduction

The pursuit of justice stands as the cornerstone of any legal system. In the Islamic Republic of Iran, Article 156 of the Constitution defines the Judiciary's primary mandate as "supporting individual and social rights and being responsible for the realization of justice". While the concept of justice is often categorized into distributive and procedural dimensions, the role of the Judiciary is fundamentally linked to procedural justice—ensuring that the mechanisms of law are fair and accessible to all. Within this framework, the Principle of Hearing a Lawsuit emerges as a vital procedural necessity that bridges the gap between abstract legal rights and their practical enforcement.

The Principle of Hearing a Lawsuit posits that legal systems must provide appropriate mechanisms and adhere to specific formalities to listen to and process the grievances of individuals. This is not merely an administrative step but a fundamental right intended to achieve justice in the shortest possible time and to bolster public confidence in the judicial apparatus. While some legal scholars argue against its status as a distinct principle due to a lack of explicit statutory naming, the sources argue that its existence is self-evident and inherent in the fundamental right to litigation (Article 34 of the Constitution) and international human rights documents. This research explores the multi-faceted foundations—jurisprudential, legal, and social—of this principle and analyzes its profound effects on the legislature, the judiciary, and the litigants themselves.

2. Research Methodology

This study adopts a descriptive-analytical approach, drawing upon a comprehensive review of legal literature, Islamic jurisprudential texts, and judicial precedents. The methodology involves examining primary sources of Imami jurisprudence (Fiqh) to establish the religious obligation of hearing cases. Simultaneously, the research analyzes constitutional law, international human rights instruments, and contemporary legal doctrines to identify the secular and social foundations of the principle. By observing judicial "rouyeh" (precedent), such as decisions from the Supreme Court and appellate courts, the study evaluates the practical application and impact of the principle on the Iranian legal system.

3. Research Findings

3.1 Foundations of the Principle

The research identifies two primary categories of foundations:

- **Jurisprudential Foundations (Fiqh):** In Imami jurisprudence, the necessity of hearing a lawsuit is firmly established. Scholars like Ayatollah Rashti emphasize

that a valid claim creates a mandatory obligation for the judge to hear the case. This is supported by Quranic verses (e.g., Al-Ma'idah: 42, 48; Sad: 24) that command ruling with justice and hearing grievances. Furthermore, the jurisprudential rule of "Preserving the System" (Hifz-al-Nizam) underscores that social stability and the livelihood of the people depend on a functioning judicial system that resolves disputes and prevents social friction.

- **Legal and Social Foundations:** Beyond religious texts, the principle is rooted in the fundamental right to litigation, recognized in Article 34 of the Iranian Constitution and international documents like the Universal Declaration of Human Rights. Socially, the principle is essential for maintaining public order; without state-mediated dispute resolution, individuals might resort to self-help, leading to social collapse. Additionally, the act of hearing cases strengthens state sovereignty and legitimacy. When citizens turn to the state to resolve conflicts, they are effectively acknowledging its authority and legitimacy. Rationality (Aql) also dictates that disputes must be heard by a competent authority to prevent the accumulation of individual animosities that disrupt social harmony.

3.2 Effects of Implementing the Principle

The implementation of this principle has wide-ranging consequences:

- **On the Legislature:** The principle serves as a guide for law-making, preventing the enactment of laws that would arbitrarily deny citizens the right to trial. It also demands that laws be written in clear, accessible language so that individuals understand their rights and how to seek redress.
- **On Judicial Precedent and Judges:** Article 167 of the Constitution requires judges to seek guidance from legal principles when statutes are ambiguous. The Principle of Hearing a Lawsuit encourages judges to adopt a "procedural repair" approach. Instead of issuing immediate formal rejections (Orders of Non-Hearing), judges are encouraged to allow litigants to fix procedural flaws in their petitions. It also mandates that judges must provide fair defense opportunities, including holding hearings and allowing legal representation.
- **On Society:** A high rate of formal rejections in courts can lead to negative perceptions of corruption or inefficiency. By applying the principle of hearing, courts can reduce the redundant filing of cases that were previously rejected on mere technicalities, thereby improving social welfare indicators and judicial statistics.
- **On Litigants:** The principle ensures that the plaintiff is placed in a position where they can attempt to prove their claim, while the defendant is brought into a structured process that guarantees their right to be notified and to defend themselves against allegations.

4. Conclusion

The Principle of Hearing a Lawsuit is far more than a technical rule of procedure;

it is a vital pillar of justice that finds deep resonance in both Imami jurisprudence and modern human rights. The research concludes that this principle must be explicitly recognized as a legal cornerstone to ensure the protection of fundamental rights and the maintenance of public order.

The transition from a formalistic approach—where cases are often dismissed for minor technical errors—to a more substantive approach focused on the “procedural repair” of claims is essential for enhancing the legitimacy of the judicial system. By mandating that the state, through its judges, must actively listen to and facilitate the resolution of disputes, the legal system fulfills its constitutional promise of supporting individual and social rights. Ultimately, the consistent application of this principle reduces judicial backlog, promotes social peace, and ensures that the state remains accountable to its citizens.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Authors’ Contributions

All authors contributed to the design, implementation, and writing of the manuscript and approved the final version of the article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

مبانی و آثار اعمال اصل استماع دعوا

حسین داودی بیرق* (نویسنده مسئول)

استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
Email: h.davoodi@ut.ac.ir

مهدی هادی

کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
Email: mehdi.haadi1366@gmail.com

استناد داودی بیرق، حسین؛ هادی، مهدی (۱۴۰۵). مبانی و آثار اعمال اصل استماع دعوا. فصلنامه حقوق

اسلامی. ۲۳ (۸۹): ۱۸۲-۱۴۹

doi 10.22034/ilaw.2024.715460

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۳

چکیده

در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیل، استفاده از کتب حقوقی و با نگاهی به رویه قضایی، تلاش شده تا مبانی اصل استماع دعوا و آثار اعمال این اصل بر مفاهیم و اشخاص دخیل در دعوا بررسی شود. بررسی این موارد کمک شایانی در شناخت جایگاه اصل استماع دعوا و چگونگی استفاده از آن خواهد داشت. فقهای امامیه به صورت قاطع از ضرورت استماع دعوا سخن گفته و تلاش کرده‌اند تا حد امکان دعاوی را استماع‌پذیر نمایند. درکنار مبنای فقهی، رعایت نظم عمومی، خواسته اجتماع، لزوم حفظ حاکمیت دولت، عقل و منشأ بر خواسته از حق بنیادین دادخواهی، مبانی حقوقی و اجتماعی اصل استماع دعوا هستند. اصل استماع دعوا به عنوان یک اصل دادرسی، بر قانون، رویه قضایی، نظرات دکترین، جامعه، دادرس و اطراف دعوا تأثیر مستقیم و غیر قابل انکاری دارد.

واژگان کلیدی

آثار دعوا، ترمیم دادرسی، قرار عدم استماع دعوا، ایراد شکلی، اصل استماع دعوا.

مقاله

اصل ۱۵۶ قانون اساسی فلسفه وجودی قوه قضائیه را «... پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت ...» دانسته است. به نظر می‌رسد پشتیبانی از حقوق فردی و اجتماع نیز با هدف دستیابی به عدالت مد نظر بوده است. بعد از یک نگاه کوتاه به اصل مزبور به ذهن خطور می‌نماید که عدالت چیست؟ صاحب نظران عدالت را به دو گونه عدالت روئیه‌ای و توزیعی تقسیم کرده‌اند. عدالت توزیعی را منفعت به دست آمده فرد در مقابل آورده او می‌دانند و عدالت روئیه‌ای را به دو جنبه ساختاری و اجتماعی تقسیم کرده‌اند. جنبه ساختاری عدالت روئیه‌ای به چگونگی اخذ تصمیم برای منصفانه بودن آن می‌پردازد و جنبه اجتماعی عدالت روئیه‌ای به بررسی روابط فی مابین اشخاص حاضر در جامعه می‌پردازد (هزارجریبی، ۱۳۹۰، ص ۵۳). به روشنی می‌توان دید که مفهوم عدالت آنچنان روشن و در دسترس نیست تا متولی احقاق آن را بتوان مشخص کرد؛ از همین رو آنچه در اصل پیش گفته بیان شده بسیار انتزاعی است. در واقع بیشتر حوزه‌های اعمال عدالت اساساً از دایره وظیفه قوه قضائیه خارج است. تا زمانی که جرمی محقق نشده یا دعوایی مطرح نگردیده و نیز مورد از امور حسبی نباشد، چگونه قوه قضائیه در روابط اشخاص می‌تواند دخالت کرده؟ یا به عدم توازن عرفی وقت و سرمایه اختصاص یافته توسط یک شخص در مقابل عایدی آن تصمیمی اخذ نماید؟ البته چنین نیست که عبارت مذکور در اصل ۱۵۶ کاملاً لغو باشد. قوه قضائیه می‌تواند در دستیابی به یک عدالت عرفی بسیار مثرثمر باشد اما باید ابتدا به این تناقض مهم پاسخ دهد که اعمال اصل استماع دعوا تا کجا موجب خروج دادگاه از عدالت عرفی مد نظر اصل مزبور نمی‌شود؟ از یک سو اعمال این اصل به معنای پذیرش حداکثری دعاوی و پرهیز از رد شکلی دعاوی و توجه به مفهومی به نام اصل ترمیم دادرسی است. این امر فی نفسه موجب افزایش احساس جاری بودن

عدالت در جامعه خواهد شد، که از آن به عنوان یکی از شاخصه‌های اصلی رفاه اجتماعی در دنیای امروز یاد می‌شود (همان، ص ۴۲). از سوی دیگر استماع حداکثری دعاوی مطلق نیست و منافع و حقوق خواننده، لزوم رعایت قواعد شکلی و رعایت بی‌طرفی دادرس در رسیدگی، عواملی محدودکننده در اعمال اصل استماع دعوا هستند. برای یافتن پاسخ باید ابتدا اصل استماع دعوا را به خوبی شناخت. این تحقیق در پی یافتن مبانی موجه اصل استماع دعوا و نیز آثار اعمال این اصل بر مفاهیم و اشخاص اطراف دعواست. به نظر می‌رسد هم فقه امامیه و هم لزوم حفظ نظم عمومی وجود این اصل را توجیه می‌کنند. اعمال اصل مذکور نیز بر دادرسی و تفسیر قوانین موضوعه شکلی تأثیرگذار باشد. به هر حال هر چه شناخت عمیق‌تری از مفهوم اصل استماع دعوا به دست آید، بهتر می‌توان حدود اعمال این اصل را در جهت دست یافتن به عدالت تبیین کرد. در این تحقیق با بهره‌گیری منابع فقهی، حقوقی و علوم اجتماعی تلاش شده مبانی و آثار اعمال اصل استماع دعوا بررسی شود.

در ادامه ابتدا با مفهوم اصل ضرورت استماع دعوا آشنا شده و سپس مبانی فقهی، حقوقی و اجتماعی آن را خواهیم شناخت. در نهایت نیز آثار اعمال اصل مزبور واکاوی می‌گردد.

۱. اصل استماع دعوا

منظور از اصل استماع دعوا این است که «باید با راهکارهای مناسب و رعایت تشریفات دعاوی اشخاص را استماع و رسیدگی نمود تا اجرای عدالت در کمترین زمان ممکن میسر و اعتماد مردم به دستگاه قضایی افزایش یابد.» (سربازیان و سیاوش‌پور، ۱۳۹۸، ص ۶۶). دادرسی دانی مخالف وجود اصلی به نام اصل استماع دعواست (السان و محمودی، ۱۳۹۷، ص ۴۷۵) و دلیل استدلال خود را عدم صراحت قانون در وجود چنین اصلی در

دادرسی عنوان نموده است. به نظر چنین استدلالی صحیح نمی باشد؛ چراکه اولاً ضرورت استماع دعوا در قوانین اساسی برخی از کشورها^۱ و اسناد بین المللی به صراحت مورد اشاره قرار گرفته است (کاپلتی و جی گارث، ۱۳۹۸، ص ۲۳۲). دوما حتی عدم اشاره قوانین پیش گفته نیز تأثیر در شناخت ضرورت استماع دعوا به عنوان اصل حقوقی نخواهد داشت؛ چراکه استماع دعوا یک حق بنیادی برای آحاد مردم به شمار می رود و معیارهای دعوا باید به سود اصل حق تفسیر شوند تا حقوق بنیادین محدود نشود (خدابخشی، ۱۳۸۷، ص ۳۰۱) اصل ۳۴ قانون اساسی نیز برخاسته از همین حق است و عدم اشاره صریح قانونگذار به اصل مزبور را نیز باید به دلیل بدیهی تلقی نمودن وجود چنین اصلی در دادرسی دانست. استدلال فوق را قید عبارت «حکم» در اصول متعدد از جمله اصل ۳۴ قانون اساسی و قسمت اخیر ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی تقویت می نماید. با عنایت به وظیفه ذاتی دادگاه در رسیدگی ماهوی به دعوا و فصل خصومت (عباسی لاهیجی، ۱۴۰۰، ص ۳۱)، از میان حکم، قرار و دستور قضایی، تنها حکم ابزار رسیدن به این هدف است (میرزائزاد بروجنی و فرحزادی، ۱۴۰۰، ص ۳۲) و صدور آن نیز در فرض استماع دعوا میسر است. سوما ویژگی هایی برای یک اصل حقوقی برشمرده شده که عبارت اند از، نمایندگی ارزش های حاکم بر نظام حقوقی، کلی بودن، دائمی بودن، انتزاعی بودن (صادقی، ۱۳۹۴، ص ۳۲-۴۲)، پویایی (محمودی کردی، ۱۳۹۷، ص ۳۳۴)، مبنابودن برای حقوق موضوعی، ثبوتی بودن، قابل استنباط بودن توسط عقل مستقل (حیاتی، ۱۳۹۷، ص ۳۲-۳۳) و راهگشای بودن برای قضاوت. وجود تمام این ویژگی ها در یک اصل حقوقی مقدور نیست و به فراخور حال هریک از اصول حقوقی دارای برخی از این ویژگی ها هستند؛ برای مثال ویژگی کلی بودن با نمایندگی از ارزش های نظام حقوقی حاکم بر

۱. از جمله ۱ ماده ۱۰۳ قانون اساسی آلمان (هرکس که به نزد دادگاه آمده باید سخنش برابر قانون شنیده شود). بند ۲ ماده ۲۴ قانون اساسی ایتالیا (هرکس حق غیرقابل تخطی دارد برای دفاع از خود در هر مقطع و مرحله از فرایند رسیدگی قضایی)؛ ماده ۲۰ قانون اساسی یونان.

جامعه، در منافات است. کلی بودن خود به تعبیری به معنای مشترک بودن در تمام نظام‌های حقوقی به کار می‌رود (صادقی، ۱۳۹۴، ص ۳۳) اما نمایندگی از ارزش‌های جامعه محدود در مرزهای سیاسی یا فرهنگی جامعه است. ضرورت استماع دعوا به جهت اینکه یک اصل دادرسی بوده و مربوط به ماهیت امر نمی‌گردد، از ویژگی ثبوتی بودن، خارج است، همچنین از این باب که یک اصل فراسرزمینی است، محدود به نمایندگی از ارزش‌های جامعه ایرانی نیست. به غیر از این دو ویژگی، سایر ویژگی‌های یک اصل حقوقی در اصل استماع دعوا موجود است؛ بنابراین همین اندازه که بتوان اختلاف در یک امر حقوقی را به عنوان یک دعوا شناسایی کرد باید آن را قابل استماع دانسته (نهرینی، ۱۴۰۰، ص ۴۸۴) و وجود اصلی به نام ضرورت استماع دعوا را پذیرفت (داودی بیرق و آرمیون، ۱۴۰۱، ص ۷۱۸).

۲. مبانی اصل استماع دعوا

دانستیم ضرورت استماع دعوا یک اصل حقوقی است. هم اکنون به بررسی مبانی موجه این اصل می‌پردازیم.

۲-۱. مبانی فقهی اصل استماع دعوا

در فقه امامیه اشاراتی بر اصل استماع دعوا وجود دارد. آیت الله رشتی با بکاربردن عبارت «دعواه دعوی ملزمه یجب سماعها» تلویحا به این اصل اشاره کرده است (رشتی، ۱۴۰۱، ص ۲۳۸) دیگر فقها نیز عبارتی مشابه بیان کرده‌اند (عاملی، ۱۳۹۷، ص ۱۶). شاید به ذهن خطور نماید که منظور از «قابل استماع بودن» ایجاد التزام برای قاضی در رسیدگی به دعوا نیست، بلکه توجه به خود دعوا داشته و طرح دعوا را صحیح می‌داند، حال اگر قاضی تمایل به رسیدگی داشته باشد، وارد رسیدگی خواهد شد، اما چنین استدلالی لغو است؛ از جمله دلایلی که مربوط به وجوب رسیدگی و استماع دعوا می‌باشد و در منابع اولیه مورد اشاره قرار گرفته است. آیات ۴۲ و ۴۸

سوره مائده و ۲۴ سوره صاست. در این آیات می‌توان ضرورت حکم کردن بین مردم، فصل خصومت، استماع دادخواهی و رسیدگی را مشاهده کرد. از این رو در فقه امامیه، اصل بر قابل استماع بودن دعواست (هرمزی، ۱۳۹۴، ص ۱۸) و این استماع امری واجب است (سلار، ۱۴۰۴، ص ۲۳) بسیاری از فقها برای قابل استماع بودن دعوا وجود شرایطی از جمله داشتن اهلیت (محقق حلی، ۱۴۱۱، ص ۳۴۷)، وجود اختلاف و تنازع (آشتیانی، ۱۴۲۵، ص ۳۳۸)، مجهول نبودن دعوا به طور مطلق (رشتی، ۱۴۰۱، ص ۱۵۲) یا با استثنا (عاملی جزینی، ۱۴۱۷، ص ۸۴) را لازم دانسته و بحث‌هایی در مورد قابلیت استماع دعوی ضمنی و احتمالی را مطرح کرده‌اند (ر.ک: مؤذنی و کیخا، ۱۴۰۰، ص ۱۷۵-۱۹۴). طرح این مسائل نه تنها به معنی اعتقاد به عدم ضرورت استماع دعوا نیست، بلکه نشان‌دهنده اعتقاد بر ضرورت استماع دعوا و تلاش ایشان برای فراهم کردن شرایط استماع‌پذیری دعواست.

در کنار صراحت کلام فقها، می‌توان از قاعده فقهی «ضرورت حفظ نظام» نیز ضرورت استماع دعوا را احراز نمود. عبارت «نظام» در کلام فقها به سه مفهوم بیان شده است. اول در معنای سامان داشتن امور معیشتی و زندگی مردم (خمینی، ۱۳۷۹، ص ۶۱۹/ نجفی، ۱۴۰۲، ص ۴۰۴) دوم در مفهوم حفظ کشور اسلامی استفاده شده (نائینی، ۱۴۲۴، ص ۳۹-۴۰) و سوم به حفظ حکومت اسلامی تعبیر کرده‌اند (خمینی، ۱۴۲۲، ص ۵۱۰). در اینکه قاعده مزبور شامل حفظ حکومت اسلامی می‌گردد یا خیر اتفاق نظر وجود ندارد. برخی موافق شمول قاعده بر حفظ حاکمیت اسلامی هستند (حسن‌زاده، محمدزاده، رازانی و مطلبی، ۱۴۰۰، ص ۱۵۴) و گروهی دیگر معتقد هستند که «کاربرد «نظام» به معنای حکومت، محدود به شماری از فقهای معاصر است. افزون‌براین بررسی کاربرد این واژه توسط فقها و قراین لفظی و غیرلفظی و سیاق و محل کلام، به‌خوبی نشان می‌دهد که اصالت نظام سیاسی منظور ایشان نبوده است» (باقی‌زاده و امیدی‌فرد، ۱۳۹۳، ص ۱۷۵)

اما همه در اینکه قاعده مزبور شامل معیشت، زندگی و آرامش و آزادی مردم جامعه می‌گردد هم نظر هستند (نوبهار، ۱۳۹۸، ص ۴۵) (ملک‌افضلی اردکانی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۱). لازمه حفظ نظم و آرامش اجتماعی بی‌تردید در گروی استماع دعاوی مطروحه و رفع خصومت‌های اشخاص خواهد بود؛ بنابراین از منظر فقه امامیه، دعاوی که دارای شرایط لازم است، باید استماع شود (عاملی جزینی، ۱۳۹۷، ص ۸۴).

۲-۲. مبانی حقوقی و اجتماعی اصل استماع دعوا

در کنار مبانی فقهی اصل استماع دعوا دارای مبانی حقوقی و اجتماعی است. صاحب‌نظران در بررسی مبانی حقوقی و اجتماعی تلاش کمتری داشته‌اند و بیشتر مبانی فقهی اصل استماع دعوا بررسی شده است. در ادامه به بررسی این مبانی پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱. دادخواهی حقی بنیادین برای اشخاص

«تمامی حقوق و آزادی‌هایی را که وجود آنها موجب پایداری و نبود آنها موجب از هم گسیختگی فردیت انسانی می‌شود» را حقوق بنیادین نامیده‌اند (گرچی، ۱۳۸۳، ص ۱۴) جایگاه این حقوق بدان اندازه رفیع است که بسیاری از صاحب‌نظران در جنبه بین‌المللی آن را جزء قواعد آمره حقوق بین‌الملل محسوب کرده (جلالی و حنیف، ۱۴۰۱، ص ۲۳۱) و در جنبه داخلی ابزاری برای تحدید قدرت دولت در مقابل مردم می‌دانند (حاجی‌پور، ۱۳۹۶، ص ۴۲) یکی از بارزترین مصادیق حقوق بنیادین، حق دادخواهی است. در کنار اصل ۳۴ قانون اساسی، ماده ۸ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، بند ب ماده ۱۹ اعلامیه اسلامی حقوق بشر از جمله قوانین بین‌المللی هستند که به وجود چنین حقی اشاره کرده‌اند (محسنی، ۱۳۹۶، ص ۵۳۳). ضمانت اجرای پذیرش حق دادخواهی به عنوان یک حق بنیادین موجب ایجاد وظیفه‌ای به نام استماع دعوا اشخاص توسط حاکمیت خواهد بود؛

چراکه دولتها ملزم به رعایت کرامت اشخاص و رعایت حقوق انسانی آنهاست (ساجدی، ۱۳۹۵، ص ۴۹) و دادخواهی به عنوان یکی از ابتدائی ترین و درعین حال مهم ترین حقوق اشخاص جامعه نقشی غیر قابل انکار در تضمین دیگر حقوق فردی و اجتماعی ایشان، خواهد داشت (امینی، ۱۳۹۸، ص ۴۹)؛ از همین رو حق دادخواهی تنها در صورتی غیر قابل خدشه خواهد بود که استماع حداکثری دعوا یک ضرورت دانسته شود.

۲-۲-۲. حفظ نظم عمومی جامعه

به باور ارسطو انسان واقعی باید شهروندی فعال در جامعه باشد (فلاح زاده، ۱۳۸۶، ص ۴۹) چراکه شهروندان عناصر تشکیل دهنده جامعه محسوب می شوند. ازسویی پویایی جامعه درگروی فعالیت و تلاش آنهاست و ازسوی دیگر «اگر در شبکه وسیع روابط اجتماعی، هنجارها رعایت نشود، زندگی اجتماعی مختل و جامعه عملاً فلج خواهد شد» (فیروزجائیان گلوگاه و مجیدی، ۱۳۹۷، ص ۲)؛ لذا مفهومی به نام نظم عمومی اهمیت خود را نشان می دهد. در تعریف نظم عمومی گفته شده «نظم اعتباری ناشی از قواعد و مقررات حقوق موضوعه که وابسته به یک سلسله اصول و احکام راجع به هیأت اجتماعی است؛ به گونه ای که اگر آن اصول و افکار از بین برود، مصداقی برای نظم عمومی وجود نخواهد داشت» (موسوی مجاب، ۱۳۹۸، ص ۹)؛ از همین رو نظم عمومی ایجادکننده صلح درونی در یک جامعه سیاسی است و بدون آن اساساً تشکیل جامعه سیاسی امکان پذیر نیست (گرگی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۳). «بی نظمی اجتماعی می تواند فرسایش ارزشها و هنجارهای جامعه و همچنین برهم ریختگی ظاهر محیط را منجر شود» (فیروزجائیان گلوگاه و مجیدی، ۱۳۹۷، ص ۱۴). دولت از روش در حفظ نظم عمومی گام بر میدارد اول با دخالت در قراردادهای اشخاص مانند قرارداد کار از طریق تصویب قوانین (کرمی، ۱۳۹۴، ص ۱۱۴-۱۱۵) و دوم از طریق استماع دعوا و رفع تنازع میان اشخاص حاضر در جامع. اگر اختلافات شخصی در

جامعه رفع نگردد بی گمان هر شخص اقدام به استیفای حق مورد ادعای خویش بر خواهد آمد و این امر موجب از میان رفتن نظم عمومی و اخلال عمده در پویایی اجتماع خواهد داشت.

۲-۲-۳. حفظ جایگاه حاکمیتی دولت

دولت به معنای اعم شامل تمام سازمان‌های اداری، قضایی و قانونگذاری است (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۴۵-۴۷) حکمرانی دولت مربوط به نحوه تعامل دولت با شهروندان است (صمدزاده، گوهریان و اصغری، ۱۴۰۱، ص ۲۹۴) لذا شأن دولت حفظ و ارتقاء این رابط و تعامل می‌باشد. در کنار وظایف قانونگذاری و حاکمیتی دولت، قانون اساسی در اصول ۱۵۶ الی ۱۷۴ به وظایف قضایی دولت تصریح کرده است. سؤال در این است که آیا بدون تصریح قانون اساسی نیز می‌توان شأن دولت در رسیدگی به دعاوی را احراز کرد؟ ابن خلدون وجود دولت را به دلیل انتظام بخشی به جامعه لازم می‌داند (موسوی، ۱۳۹۰، ص ۱۹۰) اما باید توجه داشت که این رابطه یک سویه نیست بلکه مردم نیز به نوبه خود در ایجاد یک دولت قدرتمند سهیم هستند (عباسی شاهکوه، ۱۳۹۸، ص ۱۰۱). در کنار دیگر مؤلفه‌ها، رجوع به دولت برای رفع تنازع موجب تقویت دولت و کاراتر شدن آن خواهد شد. شاید به همین دلیل شهید ثانی کسی که برای دادخواهی رجوع به قضاوت جور رجوع کند را فاسق و گناه کار می‌داند (عاملی جبعی، ۱۳۹۶، ص ۱۴۳)؛ بر همین اساس استماع دعوا توسط دولت از دو جنبه موجب تقویت حاکمیت دولت خواهد شد و بدون تصریح قانونگذار نیز این وظیفه و حق برای دولت مفروض است. اول رجوع مردم به دولت نوعی اعطای مشروعیت و به رسمیت شناختن آن است دوم با رجوع به دولت و رفع تنازع ناهنجاری‌های اجتماعی و درگیری‌های فی ما بین اشخاص کاهش می‌یابد که موجب کاهش اقدامات دولت برای جلوگیری از گسترش این ناهنجاری‌ها خواهد شد. هر دو این موارد درگرو پذیرش و اعمال اصل استماع دعوا محقق خواهد شد.

قانون اساسی در اصول ۱۶۶ و ۱۶۷ و بند ۱ اصل ۱۵۶ از عبارت حکم استفاده کرده است. مبنای این الزام با مبنای اصل ۳۴ متفاوت است. اصل ۳۴ در فصل مربوط به حقوق ملت قرار داشته و گویای حق طرح دعوا، برای تمام اشخاص جامعه است، اما اصول مربوط به وظایف قوه قضائیه، به وظیفه دولت در استماع دعوا نظر دارد. این اصول به تنهایی بر حق اشخاص در رجوع به دولت برای استماع دعوا و وظیفه دولت در استماع این دعاوی اشاره نموده و فاقد الزامی برای اشخاص در مراجعه به دولت می باشد؛ از همین رو اصل ۱۵۹ قانون اساسی مقرر گردید تا اشخاص در شروع دعوا مختار باشند اما در مرجع تظلم خواهی فاقد چنین اختیاری گردند و از این رهگذر جایگاه و شان حاکمیتی دولت حفظ و ارتقاء یابد.

۲-۲-۴. ادراک عقلی

«بنیادگرایی فلسفی غرب، از عقل تعریفی ارائه می دهد مبنی بر اینکه، می توان به بغرنج ترین مسائل پاسخی ورای زمان و مکان ارئه داد» (خبازی کناری، ۱۳۹۸، ص ۱۲۸) دل وکیو (۱۳۹۱)، سرچشمه اصول حقوقی را طبیعت اشیا می داند و عقل را وسیله استخراج این اصول محسوب می کند (صادقی، ۱۳۹۴، ص ۸۹) و جزء مستقلات عقلی محسوب می شود (میرزایی، ۱۴۰۰، ص ۳۱۴). این عبارت که «اگر عقل را از قانون جدا کنیم، دیگر قانون وجود ندارد بلکه با غول های قوانین مواجه می شویم» (دل وکیو، ۱۳۳۸، ص ۲۵۵). گویای این امر است که به چه اندازه وجود و استمرار اصول حقوق و از جمله آن اصل استماع دعوا با عقلانیت گره خورده است. در اصول فقه با وجود اینکه فقها بابی به نام مستقلات عقلی را مطرح و به بررسی آن پرداخته اند اما هیچ گاه عقل را در کنار قرآن، سنت و اجماع قرار نمی دهند؛ از همین رو دامنه استدلال فقهی به حکم عقل محدود و نادر است (مطلبی و جمشیدی، ۱۳۹۲، ص ۱۱۳) اما در مقابل اصول حقوقی رابطه ای نزدیک با عقل بشری دارند (حیاتی، ۱۳۹۷، ص ۲۱) اصل استماع دعوا

نیز از این قاعده کلی تبعیت می‌نماید. عقل حکم می‌نماید که دعوا توسط مرجعی صالح و مورد پذیرش طرفین دعوا، استماع گردد. عدم استماع دعوا به معنا بقای خصومت طرفین دعواست. انباشت این خصومت‌های فردی، از یک‌سو موجب اختلال در جامعه شده و از سوی دیگر حق فردی طرفین دعوا در حل خصومت خویش توسط دولت، بی‌پاسخ خواهد گذاشت.

۲-۲-۵. خواسته اجتماع در لزوم پذیرش اصل استماع دعوا

از دیدگاه افرادی که حقوق را از پنجره علوم اجتماعی می‌نگرند، خواسته اجتماعی می‌تواند باعث ایجاد اصول حقوقی گردد (لوی برول، ۱۳۸۸، ص ۷۰)؛ چرا که معتقد هستند «حقوق به مثابه تابعی از اجتماع همپای تحولات اجتماعی توسعه و تکامل می‌یابد» (دل وکیو، ۱۳۳۸، ص ۴). به همین دلیل گفته شده است، اصول «بهتر از قوانین، ترجمان تمنیات و خواسته‌های عمیق آن جماعت است» (لوی برول، ۱۳۸۸، ص ۱۷). «از نظر هابز حکمران درباره همه مسایل عمومی دارای اختیارات قضاوت است؛ یعنی حق استماع دعاوی طرف‌های دعوا و صدور رأی را دارد» (سبزه‌ای، ۱۳۸۶، ص ۷۶) در واقع به عقیده وی تنها یک قرارداد در اجتماع وجود دارد و آن قراردادی است که مردم با یکدیگر منعقد کرده‌اند تا دولتی بر جامعه حاکم شود و از همین رهگذر دولت را طرف قرارداد جامعه نمی‌دانند بلکه محصول این قرارداد تلقی می‌کند (همان، ص ۷۵). اراده جامعه بر این است که دولت بر امور جامعه حاکم باشد و به تنظیم ملزومات اجتماعی از جمله رفع تنازعات حادث شده بپردازد. جنبه دیگر این خواسته را امکان طرح دعوا اشخاص علیه دولت می‌توان دانست. برای قرن‌های متمادی نظام حاکم بر سرزمین‌هایی که امروزه به نام کشور ایران می‌شناسیم، یک نظام سلطنت مطلقه بود (اکبری لایمی، ۱۳۹۵، ص ۶۸). در این نظام حاکمیت، وضع قوانین و اجرای آن در اختیار پادشاه قرار داشت (راسخ و بخشی‌زاده، ۱۳۹۳، ص ۴۷-۴۸). در گام نخست جهت برون رفت از این مشکل تفکیک قوا امری ضروری به نظر می‌رسید که در اصل ۲۷ متمم قانون

اساسی بعد از انقلاب مشروطه مورد توجه قرار گرفت (مرادخانی، ۱۳۹۴، ص ۱۸۴). با تصویب اصل مزبور راه برای بحث در مورد امکان مسئولیت دولت در برابر شخص متضرر فراهم گردید. به دلیل اینکه وقتی تمام قدرت از جمله قوه قضائیه در یک شخص حقیقی یا حقوقی اعم از دولت یا پادشاه جمع باشد، دادخواهی از شخصی که خود تضییع کننده حق بوده است، لغو به نظر می‌رسد؛ لذا تا پیش از آن، اصل این مسئولیت مورد پذیرش نبود. این امر آنچنان بدیهی به نظر می‌رسید که مظفرالدین شاه در دستخط ارسالی خود به مجلس اول اعلام می‌دارد: «در تمامی دول مشروطه دو قوه است یکی قوه قانونیه و یکی قوه اجرائیه و رفع اغتشاش را در تمام دنیا در این دیدند که این دو قوه از هم جدا باشند.» (مرادخانی، ۱۳۹۴، ص ۱۸۴) و هیچ اشاره‌ای به قوه قضائیه نمی‌نماید. امروزه دولت علاوه بر مسئولیت در برابر اعمال و تصمیمات مراجع اجرائی در مورد اعمال و تصمیمات مراجع قضائی و تقنینی نیز مسئول است (شهینی، ۱۳۹۲، ص ۸۸/ زرگوش، ۱۳۸۸، ص ۳۳). بی‌شک آنچه در تحقق این مهم تأثیر بسزایی داشته، خواسته مردم بوده است. این خواسته جمعی موجب استماع‌پذیری دعاوی اشخاص بر علیه دولت گردیده است. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، یکی از معیارهای شناسایی اصول حقوقی، ناشی از ارزش‌های اجتماعی بودن آن اصل است. خواسته جامعه در واقع تجلی همان ارزشی است که در جامعه، مبنی بر لزوم مسئولیت‌پذیری دولت، وجود دارد.

۳. آثار اصل استماع دعوا

اصل استماع دعوا را باید از استماع دعوا متمایز نمود. اعمال این اصل بر خلاف نامی که بر آن نهاده‌اند تنها محدود در مرحله دادرسی نیست؛ از همین رو اثر توجه به این اصل و اعمال آن را باید در مفاهیم گسترده‌تر از دادرسی جست‌وجو کرد. در واقع اصل مزبور بر قانونگذاری، رویه قضایی، دیدگاه دکتین، دادرس، طرفین دعوا، کارکرد دولت تأثیرگذار است و عدم

اعمال آن موجب تشکیل معیاری ناصحیح در ارزیابی جامعه می‌شود. در ادامه با این مباحث بیشتر آشنا خواهیم شد.

۳-۱. تأثیر اصل استماع دعوا بر قانونگذار

اصول ۷۱ و ۷۳ قانون اساسی تصویب قوانین عادی و تفسیر این قوانین را در صلاحیت مجلس شورای اسلامی قرار داده است. با وجود اینکه «عام بودن» یکی از ویژگی‌های قانون محسوب می‌شود (رستمی و حسینی‌پور اردکانی، ۱۳۹۲، ص ۳۱)، اما در عمل قوانین نیز به جهت کارکرد غیر انتزاعی نمی‌توانند شامل نص صریحی برای تمام وقایع باشند (فاطمی، ۱۳۹۴، ص ۲۳) از همین رو تفسیر قانون امری اجتناب ناپذیر است (صادقی، ۱۳۹۴، ص ۱۴۱). اصول حقوقی از جمله اصل استماع دعوا یکی از ابزارهای مفسرین قانون خواهد بود.^۱ به غیر از این مرحله اصل استماع دعوا را در دو مرحله دیگر می‌تواند موثر در قانون باشد. اول، مرحله تولید قانون است. از یک سو اصل استماع دعوا مانع از تولید قانونی مغایر با این اصل می‌گردد؛ لذا قانونگذار نمی‌تواند قانونی تصویب نماید که عامه مردم را از حق طرح دعوا منع نماید^۲ و از سوی دیگر قانونگذار باید از این اصل در تصویب قوانین کارا بهره‌گیرد^۳. دوم مرحله توزیع قانون، بدین شرح که لازمه رعایت اصل استماع دعوا آشنایی اشخاص جامعه با حقوق و تکالیف خود است و این امر محقق نمی‌گردد مگر با نگارش قانون به زبانی عامه فهم و در دسترس قرارداد آن (الماسی و حبیبی درگاه، ۱۳۹۰، ص ۱۸۷/ خسروی و نوروزی، ۱۳۹۹، ص ۶۸).

۱. استفساریه صادره از مجلس شورای اسلامی در مورد شمول ماده ۵۰۵ قانون آیین دادرسی مدنی بر هزینه‌های شورای حل اختلاف از این جمله است.

۲. شورای نگهبان در نظریه شماره ۹۰/۳۰/۴۲۴۳۱ مورخ ۱۳۹۰/۳/۴ به دلیل اینکه اطلاق جزء (۱) بند ب ماده (۱) لایحه تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۳۹۰/۱/۳۰ کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی مغایر اصل ۳۴ شناخت از تصویب آن خودداری نمود. نک: سامانه جامع نظرات شورای نگهبان

۳. ماده واحده طرح الحاق ماده (۸۴ مکرر) به قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب (در امور مدنی) نمونه‌ای از تأثیر اصل استماع دعوا در تصویب قوانین است.

۳-۲. تأثیر اصل استماع دعوا بر رویه قضایی

پیش‌تر بیان شد که نص قوانین مصوب، نمی‌تواند به‌تنهایی پاسخ‌گوی همه مسائل و مشکلات قضایی مردم باشد در این شرایط رویه قضائی باید از اصولی که مسام حقوقی که در نصوص قانون بیان نشده استفاده کند (فیاض‌بخش، عسگرخانی و میرعباسی، ۱۳۹۷، ص ۲۷۸) چراکه این اصول نیز یکی از مبانی حکم مرجع قضایی محسوب می‌شود (صادقی، ۱۳۹۴، ص ۱۴۰).

رویه قضایی را به دو بخش رویه قضایی به‌معنای عام و خاص تقسیم می‌نمایند. آرای صادره از محاکم دادگستری را رویه عام قضایی و آرای وحدت رویه را رویه خاص قضایی تعبیر کرده‌اند (اسلامی‌پناه، ۱۳۹۷، ص ۲۴۴-۲۵۰) در رویه قضایی عام باید به اصل ۱۶۷ قانون اساسی توجه کرد. اصل مزبور در موارد اجمال و نبود قانون، دادرس را ملزم به رجوع به منابع معتبر فقهی و اصول حقوقی دانسته است. در بسیاری از موارد خود فتاوا معتبر، دارای تعارضات با یکدیگر هستند اما در عین حال به اعتبار فقهی که این فتاوا را صادر نموده ممکن است هردو فتاوا از منابع مسلم فقهی محسوب شوند در این شرایط نه‌تنها گره مشکل تعیین تکلیف دادرس در رسیدگی باز نشد بلکه گره کوری بر گره قبلی افزوده شد. از این باب اصول حقوقی می‌توانند جهت‌دهنده رویه قضایی باشند. درواقع ایجاد و حفظ وحدت در رویه قضایی ایجاب می‌کند که قضات فتوایی را که مطابق اصول حقوقی است، انتخاب نمایند (کاتوزیان، ۱۳۹۳، ص ۳۶۶)؛ برای نمونه شعبه ۱۳ تجدیدنظر استان تهران در دادنامه شماره ۸۴۱۱/۹۱، تأیید دعوا توسط قانون را بر لزوم استماع دعوا لازم دانسته، اما بر پایه اصل استماع دعوا، همین اندازه که اختلافی واجد تعریف دعوا بوده و مخالف قانون نباشد باید استماع گردد (نهرینی، ۱۴۰۰، ص ۴۸۴)؛ لذا آنچه موجب عدم تبدیل چنین

۱. دادگاه چنین استدلال کرده که، قانونگذار تنها دعوی تنفیذ وصیت نامه عادی را پذیرفته؛ بنابراین دادگاه در مورد دعوی تنفیذ سایر اسناد عادی تکلیفی به رسیدگی ندارد (معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۱، ص ۱۶۵).

استدلالی به یک رویه عام قضایی شده است وجود اصل استماع دعواست. تأثیر دیگر اعمال اصل استماع دعوا بر رویه قضایی را می‌توان در تأثیر این اصل بر دیگر اصول دادرسی مشاهده کرد. نمونه بارز این تأثیر را می‌توان در اصل سرعت در رسیدگی دید. سرعت در احقاق حق، یکی از شاخصه‌های ارزیابی عدالت است (مافی و افشار ونگینی، ۱۴۰۱، ص ۱۶۴). از این جهت این دو اصل دارای مبنای واحدی هستند. ارتباط این دو اصل به حدی است که می‌توان گفت عدم رعایت اصل سرعت در رسیدگی، مترادف با عدم استماع دعوا است؛ چراکه اولاً تأخیر ممکن است صحت یک تصمیم را زیر سؤال ببرد. ثانیاً گذشت زمان رعایت برابری حقوق متداعیین از سوی دادگاه را منتفی می‌سازد (Zuckerman, 1999, pp.6-7) و این نتایج همان نتایجی است که از عدم استماع دعوا حاصل می‌شود. در کنار رویه عام قضایی اصل استماع دعوا بر رویه قضایی به معنای خاص نیز تأثیرگذار است. دیوان عالی کشور در هنگام صدور رأی وحدت رویه اصول حقوقی و از جمله اصل استماع دعوا را از ذهن دور نمی‌دارد. آرای وحدت رویه شماره ۷۹۲، ۸۰۱ و ۸۳۲ از جمله مواردی است که هیئت عمومی دیوان عالی کشور اصل استماع دعوا را در نظر داشته است و با استناد به این اصل آرای وحدت رویه مزبور را صادر نموده است.

۳-۳. تأثیر اصل استماع دعوا بر دیدگاه دکترین

نظر شخصی حقوق دانان در مورد مسائل حقوقی را دکترین گویند؛ از همین رو تعداد نظرات در تحقق دکترین در علم حقوق تأثیر در اعتبار آن ندارد در حالی که در فقه تعداد صاحب نظران موافق یک موضوع در اعتبار و حجیت آن موثر است و از آن به اجماع تعبیر می‌کنند (اسلام‌پناه، ۱۳۹۹، ص ۱۱) در نگاه اول چنین به ذهن می‌رسد که اصل استماع دعوا خود مخلوق نظریات دکترین می‌باشد (روویه، ۱۳۷۵، ص ۵۷)، اما نباید از یاد برد که این اصل ناشی از یک حق بنیادین، به نام حق دادخواهی است. در واقع

نقش دکترین کمک به کشف اصول (فیاض بخش، عسگرخانی و میرعباسی، ۱۳۹۷، ص ۲۷۸)، حدود اعمال و ضمانت اجرای نقض آن است. هیچ گاه نظریه دکترین حقوق، نمی تواند حق دادخواهی و به طبع آن اصل استماع دعوا را انکار کند، اما عکس این مسئله درست نیست و اصل استماع دعوا می تواند بر نظرات دکترین موثر باشد. از یک منظر وظیفه دکترین، فرضیه سازی، نظریه پردازی، نقد و پیشنهاد (اسلامی پناه، ۱۳۹۹، ص ۱۰-۱۱) و هدف ایشان، دستیابی به عدالت است (کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص ۱۰). کارکرد ملموس انجام این وظیفه را می توان در کمک به وضع قوانین، تفسیر قوانین مصوب و نقد آرای دادگاه ها مشاهده کرد. دکترین با طرح مباحث علمی به طور کلی موجب نهادینه شدن، وضع قوانین کارآمد، روش نقد و استدلال صحیح قوانین و آرا، قانونمند کردن رسیدگی ها، اصلاح رویه قضایی، ارتقای نظام حقوقی و برقراری عدالت می شوند (اسلام پناه، ۱۳۹۹، ص ۱۱-۱۶). در این مسیر یکی از ابزارهای دکترین اصول حقوقی از جمله اصل استماع دعوا است؛ برای نمونه یکی از صاحب نظران با در نظر داشتن اصل استماع دعوا، رأی شعبه ۱۱۱ دادگاه عمومی حقوقی تهران به شماره ۹۷۳ را که در آن دادرس خواسته خواهان مبنی بر مطالبه وجه التزام را تعدیل کرده را نادرست دانسته است (میرشکاری، ۱۴۰۰، ص ۱۶۰).

۳-۴. تأثیر اعمال اصل استماع دعوا بر جامعه

هنگامی که در جامعه میزان دعاوی مطروحه در دادگستری از استانداردهای عرفی موجود بالاتر رود، جامعه در معرض قضاوتی مبنی بر وجود فساد و بی قانونی گسترده هم در مراجع دولتی و هم در روابط افراد حاضر در جامعه قرار خواهد گرفت. این قضاوت می تواند در بلندمدت تأثیرات عمده ای در کاهش توریست پذیری و سرمایه گذاری خارجی بر جامعه داشته باشد؛ بر همین اساس راهکارهایی برای کاهش آمار دعاوی مطرح در محاکم، مانند طبقه بندی دعاوی، تخصیصی نمودن رسیدگی ها، استانداردسازی زمان

دادرسی، تشویق و تقویت شیوه‌های جایگزین حل اختلاف، پیشنهاد شده است (حبیبی درگاه، ۱۳۹۲، ص ۳۶)، اما به نظر نگارندگان اعمال اصل استماع دعوا، راهکاری حتی موثرتر از روش‌های عنوان شده قبلی خواهد بود. در بررسی‌های میدانی به‌روشنی مشخص است که آمار دعاوی مطروحه به میزان قابل توجهی به جهت رد دعوی به صورت شکلی و طرح چندین باره آنها در محاکم قضایی رشد می‌کند. استفاده از راهکارهای ترمیم دادرسی می‌تواند در رد شکلی دعاوی و به تبع آن کاهش آمار دعاوی تأثیر چشم‌گیری داشته باشد.

۳-۵. تأثیر اصل استماع دعوا بر دادرس

اعمال اصل استماع دعوا بر دادرس از سه منظر موثر است. اولاً دادرس حسب ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی ملزم به رسیدگی دعواست و تخلف از انجام این وظیفه، برای وی دارای ضمانت اجراهای کیفری و انتظامی می‌باشد.^۱ ثانیاً نتیجه عملی اعمال اصل استماع دعوا، امکان ترمیم دعاوی ناقص است. در صورتی که دادرس بدوی به جهت ایراد شکلی وارد بر دادخواست، دعاوی قابل ترمیمی را با صدور قرار قاطع دعوا رد نماید، دادنامه بدوی در مراجع عالی نقض خواهد شد یا دادنامه صادره مورد انتقاد صاحب‌نظران قرار خواهد گرفت (صادقی، ۱۳۹۴، ص ۱۴۸). ثالثاً دادرس باید علاوه بر استماع دعوا، اقدام به تشکیل جلسه رسیدگی بدوی و اعطای فرصت دفاع به طرفین در مقابل ایرادات و ادعاها نماید (کاپلتنی و جی گارث، ۱۳۹۸، ص ۲۳۷-۲۳۹). در واقع استماع دعوا یک امر اداری و شکلی صرف نیست که به صرف پذیرش رسیدگی دادگاه در رسیدگی به دعوا محقق

۱. ماده ۵۹۷ قانون مجازات اسلامی و تبصره ۵ ماده ۱۶ قانون نظارت بر رفتار قضات. البته اثر اصل استماع دعوا بر دادرس در این خصوص مواجه با سه استثنا می‌باشد:

۱. چنانچه دادرس شامل موارد مصرح در مواد ۹۱ و ۹۲ قانون آیین دادرسی مدنی گردد.

۲. در صورتی که شرایط بند ۲ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی محقق گردد.

۳. حسب تبصره ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی دادرس مجتهد بوده و قانون را خلاف شرع تشخیص دهد.

شود بلکه باید لوازم این استماع نیز توسط دادگاه فراهم گردد. تشکیل جلسه، اعطای فرصت عرفی کافی برای دفاع از ادعای، فراهم نمودن امکان انتخاب وکیل، عدم عودت دعوا از واحد ارجاع دادگاه^۱، امکان دفاع شفاهی در کنار ارائه مطالب کتبی (کاپلتی و جی گارث، ۱۳۹۸، ص ۲۳۴-۲۳۹). همگی از لوازم استماع به معنای دقیق کلمه است. آرای متعدد صادره در رویه قضایی ایران کاملاً گویای این واقعیت است که دادرس نمی‌تواند حتی باوجود ایرادات عمده شکلی بدون تشکیل جلسه رسیدگی، اقدام به صدور رأی کند (معاونت آموزش و تحقیقات دادگستری کل اصفهان، ۱۳۹۳، ص ۱۹۵/ معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، ۱۳۹۲، ص ۶۰-۶۱/ معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران، ۱۳۹۹، ص ۶۰)؛ چراکه نظارت طرفین بر روند دادرسی و تحصیل دلیل خود از تضمینات رعایت اصل استماع دعواست.

۳-۶. اثر اصل استماع دعوا بر طرفین دعوا

مستقیم و بدیهی‌ترین اثر اصل استماع دعوا را بر طرفین دعوا باید جست‌وجو کرد. اعمال اصل استماع دعوا ازسویی، خواهان را که برای احقاق حق ادعایی خود طرح دعوا می‌نماید (محسنی، ۱۳۹۷، ص ۴۰۵)، در وضعیت لزوم اثبات ادعای مطرح شده قرار می‌دهد. این وضعیت تا بدانجا حساس است، که گفته شده، بدون وجود مدرک و توانایی در اثبات ادعا، مدعی نباید طرح دعوا نماید؛ چراکه موجب صدور حکم بر بی‌حقی و سقوط کامل حق احتمالی یا ادعایی وی می‌گردد (نهرینی، ۱۴۰۰، ص ۳۶۲). ازطرف دیگر، اعمال اصل مزبور، «خواننده را در فرایند دادرسی قرار داده،

۱. متأسفانه واحد ارجاع دادگاه‌ها در صورتی که دادخواستی را دارای ایراد شکلی بدانند آن را به خواهان دعوا جهت رفع ایراد عودت می‌نمایند. چنین عملی علاوه بر اینکه موجب خروج دادگاه از عدالت و بی‌طرفی می‌گردد و نوعی امداد به خواهان در طرح بهتر دعوا می‌باش، آشکارا مخالف آیین دادرسی مدنی هم از جهت نصوص متعدد آن و هم از منظر ویژگی این قانون در جلوگیری از خودکامگی دادرس و نیز از جنبه فلسفه این قانون مبنی بر رسیدگی نظاممند و مشخص به دعاوی می‌باشد.

به گونه‌ای که به حقوق و تکالیف معین در رسیدگی ملتزم شود» (محسنی، ۱۳۹۳، ص ۵۵۵۲). حق طرفین دعوا به دریافت ابلاغ جلسه رسیدگی، تصویر دادخواست و ضمائم آن به زبان فارسی^۱ در آغاز فرایند دادرسی و دیگر مقاطع مربوط به آیین دادرسی، ارائه دلیل و به مناقشه کشیدن دلیل طرف مقابل، حضور در دستیابی به دلیل و ملتزم نشدن به رأی دارای اعتبار امر قضاوت شده میان دیگران (نسبی بودن اثر رأی)؛ از جمله حقوق ناشی از استماع دعوا برای اطراف دعواست (کاپلتي و جی گارث، ۱۳۹۸، ص ۲۳۳).

نتیجه

برخلاف عقیده برخی صاحب نظران استماع دعوا را باید به عنوان یک اصل حقوقی پذیرفت. علاوه بر اینکه در فقه امامیه بر ضرورت استماع دعوا تأکید شده است، لزوم رعایت حقوق بنیادین اشخاص، حفظ نظم عمومی، حفظ جایگاه حاکمیتی دولت، ادراک عقلی و خواسته اجتماع در پذیرش دعاوی اشخاص جامعه همگی از جمله مبانی حقوقی و اجتماعی بر اصل بودن ضرورت استماع دعوا می باشند. با نگاهی به آثار گسترده اصل مزبور، اهمیت این اصل نه تنها در قواعد آیینی رسیدگی به دعوا، بلکه به صورت کاربردی بر تمامی مفاهیم پیرامون دعوا، مشهود است. اصل استماع دعوا، مانع تولید و تفسیر قانون مغایر با حق دادخواهی اشخاص شده و تضمین می نماید که تمامی قوانین تصویب شده به صورت اطمینان بخشی در اختیار و در دسترس اشخاص قرار گیرد. این اصل رویه قضایی را در دست یافتن به حکم مقتضی و برداشتی در جهت ترمیم دعوا قانون یاری داده و الزامی برای رویه قضایی در رسیدگی به دعوا در کمترین زمان ممکن، ایجاد می کند همچنین به دکترین حقوقی در تولید فرضیات پویا و مثمرتر در راستای تصویب و تفسیر قانون و رویه قضایی، کمک می نماید. موجب پاسخ گو

۱. بر همین اساس دادگاه ابلاغ اوراق قضایی که به زبان فارسی تنظیم نشده را با وجود ابلاغ واقعی، فاقد آثار قانون می دانسته است (معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۹۲، ص ۱۸۲).

گردیدن دولت در مقام اعمال تصدی گری خویش شده و از میزان آمار پرونده‌های موجود در محاکم می‌کاهد. دادرس را ملزم می‌دارد تا حد امکان دعوائی که مطرح شده را استماع نماید، فرصت کافی در حدود امکان قانون، بر ترمیم دعوا ناقص توسط خواهان به وی بدهد و ملزم به تشکیل جلسه اول رسیدگی قبل از هر تصمیم قاطع باشد، همچنین این اصل خواهان و خواننده را ملزم به بیان دفاعیات و ادعاهای خود در دادگاه می‌کند.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند و محتوای نهایی مقاله را تأیید می‌کنند.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ گونه تضاد منافی در ارتباط با این مقاله وجود ندارد.

منابع

- آشتیانی، میرزا محمد حسن؛ کتاب القضاء؛ قم: کنگره علامه آشتیانی، ۱۴۲۵ ق.
- اسلامی پناه، علی؛ «دکترین به منزله منبع حقوق»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی؛ ش ۳۲، پاییز ۱۳۹۹، ص ۲۸-۲۹.
- اسلامی پناه، علی؛ «رویه قضائی به منزله منبع حقوق»، فصلنامه تحقیقات حقوقی؛ ش ۸۴، زمستان ۱۳۹۷، ص ۲۴۳-۲۶۵.
- اکبری لالیمی، مرتضی؛ «اجرای حق تعیین سرنوشت، تقابل حقوق بشر با حاکمیت دولت‌ها»، مجله حقوقی دادگستری؛ ش ۹۶، زمستان ۱۳۹۵، ص ۷۷-۵۹.
- الماسی، نجادعلی و بهنام حبیبی درگاه؛ «بررسی اصول حاکم بر قوانین کارآمد از نظر تحلیل اقتصادی حقوق»، فصلنامه حقوق خصوصی؛ ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، ص ۲۴-۵.
- امینی، حسین؛ کلیدواژه حق، آشنایی با مفاهیم قانون اساسی، تحلیل برخی کلیدواژگان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: پژوهشکده شورای نگهبان، ۱۳۹۸.

باقی‌زاده، محمدجواد و عبدالله امیدی‌فرد؛ «ضرورت حفظ نظام و منع اختلال در آن در فقه امامیه»، فصلنامه شیعه‌شناسی؛ ش ۴۷، پاییز ۱۳۹۳، ص ۲۰۰-۱۷۰.

پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی؛ مجموعه آرای قضایی محاکم تجدیدنظر استان تهران؛ تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۹.

تاری‌وردی، صادق و علی محمد فلاح‌زاده؛ «نقش رویه قضایی هیئت عمومی دیوان عدالت اداری در توسعه اصول حقوق اداری از منظر حقوق بشر»، فصلنامه حقوق پزشکی (ویژه‌نامه حقوق بشر و حقوق شهروندی)؛ بهار ۱۳۹۹، ص ۴۹۹-۵۱۳.

جلالی، محمد و احمد حنیف؛ «لزوم بازخوانی مفهوم حقوق بنیادین بشر به عنوان قاعده آمره بین‌المللی»، مجله تحقیقات حقوقی؛ ش ۱۰۰، زمستان ۱۴۰۱، ص ۲۲۷-۲۴۵.

جمال‌زاده، ناصر و مجتبی باباخانی؛ «کاربرد قاعده حفظ نظام در اندیشه فقهی - سیاسی امام خمینی»، دوفصلنامه علمی - پژوهشی دانش سیاسی؛ ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۶، ص ۴۰-۵.

حاجی‌پور، مرتضی؛ «تأثیر حقوق بنیادین بشری بر آزادی قراردادی»، پژوهش حقوق خصوصی؛ ش ۲۰، پاییز ۱۳۹۶، ص ۳۵-۶۰.

حبیبی درگاه، بهنام؛ حقوق و اقتصاد؛ تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۲.

حسن‌زاده، حامد، علی محمدزاده، احسان رازانی و مسعود مطلبی؛ «شناسایی و اعتبارسنجی شاخص‌های نظام انقلابی در اندیشه امام خامنه‌ای با استفاده از رویکرد هرمنوتیک زمینه‌گرا و روش دلفی»، فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی؛ ش ۲، تابستان ۱۴۰۰، ص ۱۷۴-۱۵۱.

حلی، جعفر بن حسن؛ المختصر النافع فی فقه امامیه؛ قم: مؤسسه المطبوعات الدینیة، ۱۴۱۸ ق. حیاتی، علی عباس؛ «مفهوم اصل حقوقی و مقایسه آن با قاعده حقوقی»، نشریه دانش حقوق مدنی؛ ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، ص ۱۵-۲۶.

خبازی‌کناری، مهدی؛ «عقل منفی و ضدعقل: عقل‌گرایی انتقادی پوپر و ساختارزدایی دریدا»، حکمت و فلسفه؛ ش ۵۷، بهار ۱۳۹۸، ص ۱۱۷-۱۴۰.

خدابخشی، عبدالله؛ «تحلیل حقوقی دعوای اثبات مالکیت»، نشریه پژوهش‌های حقوقی؛ ش ۱۴، پاییز ۱۳۸۷، ص ۲۹۱-۳۳۳.

خسروی، احمد و حامد نوروزی؛ «حق بر فهم قانون»، مجله حقوق دادگستری؛ ش ۱۱۱، پاییز ۱۳۹۹، ص ۸۷-۶۵.

خمینی، سیدروح‌الله؛ استفتائات؛ ج ۳، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۲ ق.

خمینی، سیدروح‌الله؛ کتاب‌البیع؛ ج ۲، تهران: مؤسسه تنظیم و چاپ آثار امام خمینی، ۱۳۷۹.

داودی بیرق، حسین و سیدکمال آرمیون؛ «قرار اناطه در دادرسی مدنی با بررسی رویه قضایی»، مطالعات حقوق خصوصی؛ ش ۴، زمستان ۱۴۰۱، ص ۷۱۵-۷۳۵.

دل وکیو، ژور؛ «بنیان تعقلی حقوق»، ترجمه امیر هوشنگ آجودانی؛ مجله حقوق وزارت دادگستری؛ ش ۲، تابستان ۱۳۳۸، ص ۹۵-۷۳.

دل وکیو، ژور؛ «فلسفه حقوق»، ترجمه جواد واحدی؛ تهران: نشر میزان، ۱۳۹۱.

راسخ، محمد و فاطمه بخشی زاده؛ «پیش زمینه مفهوم قانون در عصر مشروطه: از مالک الرقابى تا تنظیمات»، مجله حقوق دادگستری؛ ش ۸۳، پاییز ۱۳۹۲، ص ۶۱-۳۷.

رستمی، ولی و سید مجتبی حسینی پور اردکانی؛ «نظارت قضایی بر مؤسسات و نهادهای عمومی غیردولتی»، فصلنامه بررسی های حقوق عمومی؛ ش ۱، بهار ۱۳۹۲، ص ۵۰-۲۷.

رشتی، میرزا حبیب الله؛ کتاب قضا؛ قم: انتشارات دارالقرآن الکریم، ۱۴۰۱ ق.

روبی، پل؛ «نظم حقوقی و منابع حقوق»، ترجمه حسین خزائی؛ مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران؛ ش ۳۵، پاییز ۱۳۷۵، ص ۶۹-۴۹.

زرگوش، مشتاق؛ «مسئولیت مدنی دولت: از مصونیت تا مسئولیت»، نشریه حقوق اساسی؛ ش ۱۲، زمستان ۱۳۸۸، ص ۵۲-۱۹.

ساجدی، امیر؛ «حقوق بشر و حقوق شهروندی از نگاه دولت های اسلامی خاورمیانه با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی؛ ش ۳۶، پاییز ۱۳۹۵، ص ۵۹-۴۱.

السان، مصطفی و نصیبه محمودی؛ «مطالعه تطبیقی اصل تغییرناپذیری دعوای حقوقی در حقوق ایران و امریکا»، مطالعات حقوق تطبیقی؛ ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، ص ۴۹۱-۴۷۳.

سبزه‌ای، محمدتقی؛ «جامعه مدنی به مثابه قرارداد اجتماعی: تحلیل مقایسه‌ای اندیشه‌های هابز، لاک و روسو»، پژوهش حقوق عمومی؛ ش ۲۲، پاییز ۱۳۸۶، ص ۹۹-۶۷.

سربازیان، مجید و اسماعیل سیاوش پور؛ «مبانی صدور قرار عدم استماع دعوا در مواجهه با چالش‌های حقوقی پیرامون آن»، تعالی حقوق؛ ش ۴، زمستان ۱۳۹۸، ص ۸۴-۶۰.

سکینه، کرمی؛ «نظم عمومی، ابزاری برای کنترل قضایی شروط ناعادلانه»، حقوقی دادگستری؛ ش ۹۱، پاییز ۱۳۹۴، ص ۱۳۲-۱۰۵.

سلار، حمزه بن عبدالعزیز؛ المراسم العلویة والأحكام النبویة فی فقه الإمامیه؛ قم: منشورات الحرمین، ۱۴۰۴ ق.

شهنایی، احمد؛ «مسئولیت مدنی دستگاه‌های دولتی ناشی از وضع مقررات خلاف قانون، کنکاشی در یک رأی وحدت رویه دیوان عدالت اداری»، فصلنامه رأی: مطالعات آرای قضایی؛ ش ۲، بهار ۱۳۹۲، ص ۹۰-۷۱.

صادقی، محسن؛ اصول حقوقی و جایگاه آن در حقوق موضوعه؛ تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۴.

صمدزاده، علی اکبر، حمیدرضا گوهریان و سید مهدی اصغری؛ «جهان‌شمولی حقوق بشر در بستر حاکمیت دولت‌ها»، جامعه‌شناسی سیاسی ایران؛ ش ۶، تابستان ۱۳۹۴، ص ۲۹۸-۲۸۷.

- عاملی جبعی، زین الدین؛ *الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*؛ ترجمه اسدالله لطفی؛ تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۷.
- عاملی جبعی، زین الدین بن علی بن احمد؛ *تحریر الروضة فی شرح اللمعة*؛ ترجمه علیرضا امینی و سید محمد رضا آیتی؛ تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۶.
- عباسی شاهکوه، مهدی؛ «نسبت سنجی مناسبات قدرت، دولت و جامعه در ایران پیشامدرن»، *فصلنامه دولت پژوهی*، ش ۱۸، تابستان ۱۳۹۸، ص ۹۷-۱۲۹.
- عباسی لاهیجی، بیژن؛ *مبانی حقوق اساسی*؛ تهران: انتشارات جنگل، ۱۴۰۰.
- فاطمی، ثریا؛ جایگاه و نقش رویه قضایی دیوان عدالت اداری در حقوق اداری؛ تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۴.
- فان کانگم، راثول؛ *تاریخ آیین دادرسی مدنی اروپایی*؛ ترجمه حسین داودی بیرق؛ تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۰.
- فلاح زاده، علی محمد؛ «نسبت حقوق شهروندی و حقوق بشر»، *حقوقی دادگستری*، ش ۵۸، بهار ۱۳۸۶، ص ۴۷-۶۴.
- فیاض بخش، مرجانه، ابومحمد عسگرخانی و سیدباتو میرعباسی؛ «نقش اصول حقوقی در رفع اجمال و سکوت حقوق ایران»، *مطالعات فقه و حقوق ایران*؛ ش ۱۹، زمستان ۱۳۹۷، ص ۲۶۳-۲۸۲.
- فیروزجائیان گلوگاه، علی اصغر و مرضیه مجیدی؛ «فرسایش سرمایه اجتماعی و بی نظمی در بین شهروندان تهرانی»، *پژوهش های راهبردی مسائل اجتماعی ایران*؛ ش ۲۱، تابستان ۱۳۹۷، ص ۱-۱۸.
- کاپلٹی، مورو و برایان جی گارث؛ *سیاست ها، گرایش ها و اندیشه ها در آیین دادرسی مدنی*؛ ترجمه حسن محسنی؛ تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۸.
- کاتوزیان، ناصر؛ *توجیه و نقد رویه قضایی*؛ تهران: نشر میزان، ۱۳۹۹.
- کاتوزیان، ناصر؛ *گفت وگوهای مطبوعاتی*؛ تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳.
- کاتوزیان، ناصر؛ *مقدمه علم حقوق*؛ تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲.
- گرگی، علی اکبر؛ «مبنا و مفهوم حقوق بنیادین»، *نشریه حقوق اساسی*؛ ش ۲، بهار ۱۳۸۳، ص ۷-۲۶.
- گرگی، علی اکبر؛ *مبانی حقوق عمومی*؛ تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
- لوی برول، هانری؛ *جامعه شناسی حقوق*؛ ترجمه ابوالفضل قاضی؛ تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸.
- مافی، همایون و رحمان افشار ونگینی؛ «ایجاد دادگاه تجاری در راستای اصل سرعت در آیین دادرسی»، *فصلنامه دانشنامه های حقوقی*؛ ش ۱۴، بهار ۱۴۰۱، ص ۱۶۰-۱۸۴.
- محسنی، حسن؛ «اصل دسترسی به عدالت و حق دادخواهی دولت»، *مطالعات حقوق خصوصی*؛ ش ۳، پاییز ۱۳۹۶، ص ۵۳۱-۵۵۰.

- محسنی، حسن؛ «تصرفات دادخواهان در دعا و دادرسی (رویکرد تطبیقی)»، مطالعات حقوق تطبیقی؛ ش ۱، بهار ۱۳۹۷، ص ۴۰۳-۴۲۳.
- محسنی، حسن؛ اداره جریان دادرسی (بر پایه همکاری و در چهارچوب اصول دادرسی)؛ تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳.
- محمودی کردی، زهرا؛ «ماهیت اصول کلی حقوقی و کارکردهای آن در حقوق بین‌المللی»، نشریه حقوق بین‌المللی؛ ش ۵۸، تابستان ۱۳۹۷، ص ۳۶۴-۳۲۹.
- مرادخانی، فردین؛ «پیدایش مفهوم تفکیک قوا در انقلاب مشروطیت ایران»، نشریه حقوق دادگستری؛ ش ۹۲، زمستان ۱۳۹۴، ص ۱۶۹-۱۹۱.
- مطلبی، سیدمحمد موسی و حسن جمشیدی؛ «دلیل عقل و جایگاه آن در سیره فقهی محقق اردبیلی»، مطالعات اسلامی فقه و اصول؛ ش ۹۵، زمستان ۱۳۹۲، ص ۱۰۵-۱۲۴.
- معاونت آموزش قوه قضائیه؛ رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه انقلاب؛ تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
- معاونت آموزش قوه قضائیه؛ رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های عمومی حقوقی؛ ج ۱، تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۲.
- معاونت آموزش و تحقیقات دادگستری کل اصفهان؛ نشست‌های قضایی دادگستری استان اصفهان؛ اصفهان: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳.
- معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران؛ رویه قضایی محاکم استان تهران (دورری) سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰؛ تهران: انتشارات دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۱.
- معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران؛ مجموعه دیدگاه‌های حقوقی و قضایی قضات دادگستری استان تهران؛ تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۹.
- معین، محمد؛ فرهنگ فارسی؛ تهران: انتشارات سرایش، ۱۳۸۱.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ القواعد الفقهیه؛ قم: مدرسه امام امیرالمؤمنین، ۱۴۱۱ ق.
- ملک‌افضلی اردکانی، محسن؛ «آثار قاعده حفظ نظام»، فصلنامه حکومت اسلامی؛ ش ۴، زمستان ۱۳۸۹، ص ۱۰۹-۱۴۶.
- موسوی، سیدمحمد، اندیشه‌های سیاسی در اسلام و ایران؛ تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۰.
- مؤذنی، حمید و محمدرضا کیخا؛ «قابل استماع بودن دعا با دادخواست غیر قطعی»، جستارهای فقهی اصولی؛ ش ۲۳، تابستان ۱۴۰۰، ص ۱۷۳-۱۹۴.
- میرزائاد بروجنی، رسول و علی‌اکبر فرحزادی؛ اصل قابل استماع بودن دعاوی در فقه اسلامی و حقوق ایران؛ تهران: انتشارات دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۴۰۰.
- میرزایی، اقبال‌علی؛ «نقش اصول حقوقی در تفسیر و رفع تعارض قوانین، مطالعه موردی قوانین

- کیفری و مدنی ایران»، مجله حقوقی دادگستری؛ ش ۱۱۳، بهار ۱۴۰۰، ص ۳۰۹-۳۳۱.
- میرشکاری، عباس؛ رساله عملی در حقوق قراردادها؛ تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۰.
- نائینی، میرزا محمدحسین؛ تنبیه الأئمه و تنزیه المله؛ قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۲۴ ق.
- نجفی، محمدحسن؛ جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام؛ ج ۲۱، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۲ ق.
- نوبهار، رحیم؛ «از حفظ حکومت تا حفظ نظام»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی؛ ش ۶۳، تابستان ۱۳۹۸، ص ۴۳-۶۴.
- نهرینی، فریدون؛ آیین دادرسی مدنی؛ تهران: گنج دانش، ۱۴۰۰.
- هرمزی، خیراله؛ «شرایط قابل استماع بودن دعوا در فقه»، فصلنامه حقوق خصوصی؛ ش ۱۳، زمستان ۱۳۹۴، ص ۱۸۱-۱۹۴.
- هزارجریبی، جعفر؛ «بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر تهران)»، جامعه‌شناسی کاربردی؛ ش ۳، پاییز ۱۳۹۰، ص ۴۱-۶۲.
- Zuckerman .A ; *Justice in Crisis*; Oxford University press, 1999.

Reference

- Ashtiani, Mirza Mohammad Hassan; *Kitab al-Qada*; Qom: Allameh Ashtiani Congress, 1425 AH [In Arabic]
- Eslami-Panah, Ali; "Doctrine as a Source of Law", *Private Law Research Quarterly*; No. 32, Autumn 1399 [In Persian]
- Eslami-Panah, Ali; "Judicial Precedent as a Source of Law", *Legal Research Quarterly*; No. 84, Winter 1397 [In Persian]
- Akbari Lalimi, Morteza; "Implementation of the Right to Self-Determination, Confrontation of Human Rights with State Sovereignty", *Judiciary Law Journal*; No. 96, Winter 1395 [In Persian]
- Almasi, Nejad-Ali and Behnam Habibi Dargah; "Study of Principles Governing Efficient Laws from the Perspective of Economic Analysis of Law", *Private Law Quarterly*; No. 2, Autumn and Winter 1390 [In Persian]
- Amini, Hossein; *The Keyword "Right", Getting Familiar with Constitutional Concepts, Analysis of Some Keywords of the Constitution of the Islamic Republic of Iran*; Tehran: Research Institute of the Guardian Council, 1398 [In Persian]
- Bagheizadeh, Mohammad Javad and Abdullah Omidifard; "Necessity of Preserving the System and Prohibiting Disorder Therein in Imami Jurisprudence", *Shia Studies Quarterly*; No. 47, Autumn 1393 [In Persian]
- Research Institute for Extraction and Study of Judicial Precedent; *Collection of Ju-*

- dicial Opinions of the Appeal Courts of Tehran Province*; Tehran: Judiciary Press and Publication Center, 1399 [In Persian]
- Tarivardi, Sadegh and Ali Mohammad Fallahzadeh; "The Role of Judicial Precedent of the General Board of the Court of Administrative Justice in the Development of Administrative Law Principles from the Perspective of Human Rights", *Medical Law Quarterly (Special Issue on Human Rights and Citizenship Rights)*; Spring 1399 [In Persian]
- Jalali, Mohammad and Ahmad Hanif; "The Necessity of Re-reading the Concept of Fundamental Human Rights as a Jus Cogens Rule of International Law", *Journal of Legal Research*; No. 100, Winter 1401 [In Persian]
- Jamalzadeh, Nasser and Mojtaba Babakhani; "Application of the Rule of Preserving the System in the Jurisprudential-Political Thought of Imam Khomeini", *Political Science Bi-Quarterly*; No. 1, Spring and Summer 1396 [In Persian]
- Hajipour, Morteza; "Effect of Fundamental Human Rights on Contractual Freedom", *Private Law Research*; No. 20, Autumn 1396 [In Persian]
- Habibi Dargah, Behnam; *Law and Economy*; Tehran: Javdanesh Publications, 1392 [In Persian]
- Hassanzadeh, Hamed, Ali Mohammadzadeh, Ehsan Razani and Masoud Motalebi; "Identification and Validation of Indicators of the Revolutionary System in the Thought of Imam Khamenei using Context-Oriented Hermeneutics and Delphi Method", *Scientific Quarterly of Islamic Revolution Research*; No. 2, Summer 1400 [In Persian]
- Hilli, Ja'far ibn Hasan; *Al-Mukhtasar al-Nafi' fi Fiqh al-Imamiyyah*; Qom: Al-Matbu'at al-Diniyah Institute, 1418 AH [In Arabic]
- Hayati, Ali Abbas; "Concept of Legal Principle and its Comparison with Legal Rule", *Journal of Civil Law Knowledge*; No. 2, Autumn and Winter 1397 [In Persian]
- Khabbazi Kenari, Mahdi; "Negative Reason and Anti-Reason: Popper's Critical Rationalism and Derrida's Deconstruction", *Wisdom and Philosophy*; No. 57, Spring 1398 [In Persian]
- Khodabakhshi, Abdullah; "Legal Analysis of Lawsuit for Proof of Ownership", *Journal of Legal Research*; No. 14, Autumn 1387 [In Persian]
- Khosravi, Ahmad and Hamed Norouzi; "Right to Understand the Law", *Judiciary Law Journal*; No. 111, Autumn 1399 [In Persian]
- Khomeini, Seyyed Ruhollah; *Istifta'at*; Vol. 3, Qom: Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom, 1422 AH [In Persian]
- Khomeini, Seyyed Ruhollah; *Kitab al-Bay'*; Vol. 2, Tehran: Institute for Compila-

- tion and Publication of Imam Khomeini's Works, 1379 [In Arabic]
- Davoudi Beyragh, Hossein and Seyyed Kamal Armioun; "Order of Anaté (Reference) in Civil Procedure with an Examination of Judicial Precedent", *Private Law Studies*; No. 4, Winter 1401 [In Persian]
- Del Vecchio, Giorgio; "The Rational Basis of Law", translated by Amir Hushang Ajoudani; *Journal of Law of the Ministry of Justice*; No. 2, Summer 1338 [In Persian]
- Del Vecchio, Giorgio; *Philosophy of Law*, translated by Javad Vahedi; Tehran: Mizan Publishing, 1391 [In Persian]
- Rasekh, Mohammad and Fatemeh Bakhshizadeh; "Background of the Concept of Law in the Constitutional Era: From Ownership to Regulations", *Judiciary Law Journal*; No. 83, Autumn 1392 [In Persian]
- Rostami, Vali and Seyyed Mojtaba Hosseinipour Ardakani; "Judicial Supervision of Non-Governmental Public Institutions and Organizations", *Public Law Studies Quarterly*; No. 1, Spring 1392 [In Persian]
- Rashti, Mirza Habibollah; *Kitab al-Qada*; Qom: Dar al-Quran al-Karim Publications, 1401 AH [In Arabic]
- Roubier, Paul; "Legal Order and Sources of Law", translated by Hossein Khazaie; *Journal of the Faculty of Law and Political Science of the University of Tehran*; No. 35, Autumn 1375 [In Persian]
- Zargoush, Mushtaq; "Civil Responsibility of the State: From Immunity to Responsibility", *Journal of Constitutional Law*; No. 12, Winter 1388 [In Persian]
- Sajedi, Amir; "Human Rights and Citizenship Rights from the Perspective of Middle Eastern Islamic States with Emphasis on the Constitution of the Islamic Republic of Iran", *Specialized Political Science Quarterly*; No. 36, Autumn 1395 [In Persian]
- Elsan, Mostafa and Nasibeh Mahmoudi; "Comparative Study of the Principle of Immutability of Legal Action in Iranian and American Law", *Comparative Law Studies*; No. 2, Autumn and Winter 1397 [In Persian]
- Sabzei, Mohammad Taqi; "Civil Society as a Social Contract: A Comparative Analysis of the Thoughts of Hobbes, Locke and Rousseau", *Public Law Research*; No. 22, Autumn 1386 [In Persian]
- Sarbazian, Majid and Esmail Siavashpour; "Foundations for Issuing the Order of Non-Hearing a Lawsuit in Confronting Legal Challenges Surrounding it", *Excellence of Law*; No. 4, Winter 1398 [In Persian]
- Sakineh, Karami; "Public Order, a Tool for Judicial Control of Unfair Terms", *Judiciary Legal*; No. 91, Autumn 1394 [In Persian]

- Sallar, Hamzah ibn Abd al-Aziz; *Al-Marasim al-Alawiyyah wa al-Ahkam al-Nabawiyyah fi Fiqh al-Imamiyyah*; Qom: Al-Haramayn Publications, 1404 AH [In Arabic]
- Shahniaei, Ahmad; "Civil Responsibility of Government Agencies Arising from the Enactment of Illegal Regulations, Investigation into a Decision of the Court of Administrative Justice", *Rai Quarterly: Judicial Opinion Studies*; No. 2, Spring 1392 [In Persian]
- Sadeghi, Mohsen; *Legal Principles and Their Position in Positive Law*; Tehran: Mizan Publications, 1394 [In Persian]
- Samadzadeh, Ali Akbar, Hamidreza Goharrian and Seyyed Mahdi Asghari; "Universality of Human Rights in the Context of State Sovereignty", *Political Sociology of Iran*; No. 6, Summer 1394 [In Persian]
- Amili Jab'i, Zayn al-Din; *Al-Rawdah al-Bahiyyah fi Sharh al-Lum'ah al-Dimashqiyyah*, translated by Asadollah Lotfi; Tehran: Majd Publications, 1397 [In Persian]
- Amili Jab'i, Zayn al-Din ibn Ali ibn Ahmad; *Tahrir al-Rawdah fi Sharh al-Lum'ah*, translated by Alireza Amini and Seyyed Mohammad Reza Ayati; Tehran: Samt Publications, 1396 [In Persian]
- Abbasi Shahkouh, Mahdi; "Relativity of Power Relations, State and Society in Pre-Modern Iran", *State Research Quarterly*; No. 18, Summer 1398 [In Persian]
- Abbasi Lahiji, Bijan; *Foundations of Constitutional Law*; Tehran: Jangal Publications, 1400 [In Persian]
- Fatemi, Soraya; *Position and Role of Judicial Precedent of the Court of Administrative Justice in Administrative Law*; Tehran: Jangal Publications, 1394 [In Persian]
- Van Caenegem, Raoul; *History of European Civil Procedure*, translated by Hossein Davoudi Beyragh; Tehran: Enteshar Co., 1400 [In Persian]
- Fallahzadeh, Ali Mohammad; "Relation between Citizenship Rights and Human Rights", *Judiciary Legal*; No. 58, Spring 1386 [In Persian]
- Fayyazbakhsh, Marjaneh, Abu Mohammad Asgarkhani and Seyyed Bato Mir Abbasi; "The Role of Legal Principles in Resolving Ambiguity and Silence of Iranian Law", *Studies in Iranian Jurisprudence and Law*; No. 19, Winter 1397 [In Persian]
- Firouzjaeian Golougah, Ali Asghar and Marziyeh Majidi; "Erosion of Social Capital and Disorder among Tehran Citizens", *Strategic Research on Iranian Social Issues*; No. 21, Summer 1397 [In Persian]
- Cappelletti, Mauro and Brian G. Garth; *Policies, Trends and Ideas in Civil Procedure*, translated by Hassan Mohseni; Tehran: Enteshar Co., 1398 [In Persian]
- Katouzian, Nasser; *Justification and Critique of Judicial Precedent*; Tehran: Mizan

Publishing, 1399 [In Persian]

Katouzian, Nasser; *Press Interviews*; Tehran: Enteshar Co., 1393 [In Persian]

Katouzian, Nasser; *Introduction to the Science of Law*; Tehran: Enteshar Co., 1392 [In Persian]

Gorji, Ali Akbar; "Basis and Concept of Fundamental Rights", *Journal of Constitutional Law*; No. 2, Spring 1383 [In Persian]

Gorji, Ali Akbar; *Foundations of Public Law*; Tehran: Jangal Publications, 1388 [In Persian]

Lévy-Bruhl, Henri; *Sociology of Law*, translated by Abolfazl Ghazi; Tehran: Mizan Publishing, 1388 [In Persian]

Mafi, Homayoun and Rahman Afshar Vangini; "Creation of a Commercial Court in Line with the Principle of Speed in Procedure", *Legal Encyclopedia Quarterly*; No. 14, Spring 1401 [In Persian]

Mohseni, Hassan; "The Principle of Access to Justice and the Right to Litigation of the State", *Private Law Studies*; No. 3, Autumn 1396 [In Persian]

Mohseni, Hassan; "Dispositions of Litigants in Lawsuit and Procedure (Comparative Approach)", *Comparative Law Studies*; No. 1, Spring 1397 [In Persian]

Mohseni, Hassan; *Administration of the Litigation Process (Based on Cooperation and Within the Framework of the Principles of Procedure)*; Tehran: Enteshar Co., 1393 [In Persian]

Mahmoudi Kordi, Zahra; "Nature of General Principles of Law and Their Functions in International Law", *Journal of International Law*; No. 58, Summer 1397 [In Persian]

Moradkhani, Fardin; "Emergence of the Concept of Separation of Powers in the Iranian Constitutional Revolution", *Journal of Judiciary Law*; No. 92, Winter 1394 [In Persian]

Motalebi, Seyyed Mohammad Mousa and Hassan Jamshidi; "The Proof of Reason and its Position in the Jurisprudential Biography of Mohaghegh Ardebili", *Islamic Studies: Jurisprudence and Principles*; No. 95, Winter 1392 [In Persian]

Education Department of the Judiciary; *Iranian Judicial Precedent Related to the Revolutionary Court*; Tehran: Jangal Publications, 1388 [In Persian]

Education Department of the Judiciary; *Iranian Judicial Precedent Related to General Civil Courts*; Vol. 11, Tehran: Jangal Publications, 1392 [In Persian]

Education and Research Department of the Judiciary of Isfahan; *Judicial Meetings of the Judiciary of Isfahan Province*; Isfahan: Jangal Publications, 1393 [In Persian]

Human Resources and Cultural Affairs Department of the Judiciary of Tehran Prov-

- ince; *Judicial Precedent of the Courts of Tehran Province (Arbitration) Years 1380 to 1400*; Tehran: Tehran Province Judiciary Publications, 1401 [In Persian]
- Human Resources and Cultural Affairs Department of the Judiciary of Tehran Province; *Collection of Legal and Judicial Views of the Judges of Tehran Province*; Tehran: Judiciary Press and Publication Center, 1399 [In Persian]
- Moin, Mohammad; *Persian Dictionary*; Tehran: Sarayesh Publications, 1381 [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser; *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*; Qom: School of Imam Amir al-Mu'minin, 1411 AH [In Arabic]
- Malak-Afzali Ardekani, Mohsen; "Effects of the Rule of Preserving the System", *Islamic Government Quarterly*; No. 4, Winter 1389 [In Persian]
- Mousavi, Seyyed Mohammad; *Political Thoughts in Islam and Iran*; Tehran: Payame Noor University Press, 1390 [In Persian]
- Moazzeni, Hamid and Mohammad Reza Keikha; "Hearability of a Lawsuit with a Non-Final Petition", *Jurisprudential and Principles Studies*; No. 23, Summer 1400 [In Persian]
- Mirzanejad Boroujeni, Rasoul and Ali Akbar Farahzadi; *The Principle of Hearability of Lawsuits in Islamic Jurisprudence and Iranian Law*; Tehran: University of Judicial Sciences and Administrative Services Press, 1400 [In Persian]
- Mirzaei, Eqbalali; "The Role of Legal Principles in the Interpretation and Resolution of Conflict of Laws, Case Study of Iranian Criminal and Civil Laws", *Judiciary Law Journal*; No. 113, Spring 1400 [In Persian]
- Mirshekari, Abbas; *Practical Treatise on Contract Law*; Tehran: Enteshar Co., 1400 [In Persian]
- Naini, Mirza Mohammad Hossein; *Tanbih al-Ummah wa Tanzih al-Millah*; Qom: Islamic Propagation Office Publications of the Qom Seminary, 1424 AH [In Persian]
- Najafi, Mohammad Hassan; *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i al-Islam*; Vol. 21, Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1402 AH [In Arabic]
- Nobahar, Rahim; "From Preserving the Government to Preserving the System", *Public Law Research Quarterly*; No. 63, Summer 1398 [In Persian]
- Nahrini, Fereydoon; *Civil Procedure*; Tehran: Ganje Danesh, 1400 [In Persian]
- Hormozi, Khairollah; "Conditions for Hearability of Lawsuits in Jurisprudence", *Private Law Quarterly*; No. 13, Winter 1394 [In Persian]
- Hezarjaribi, Jafar; "Study of the Feeling of Social Justice and Factors Affecting it (Case Study of Tehran)", *Applied Sociology*; No. 3, Autumn 1390 [In Persian]
- Zuckerman, Adrian; *Justice in Crisis*; Oxford University Press, 1999.